

Ilja LEMEŠKIN
 Karolio universitetas, Praha

KRETOS PĖDSAKO TREČIOSIOS EILUTĖS INTERPRETACIJOS KLAUSIMU¹

Nedidelės apimties Kretos pėdsaką (plačiau: Dini 2014, 332; Kessler, Mossman 2013; Lemeškin 2014), kuris rankraštiniėje knygoje 1440 m. buvo įrašytas tuoj po kolofono, nėra lengva patikimai interpretuoti dėl platesnio semantinio konteksto stokos ir dėl įtarimą keliančios pavienių lyčių užrašymo kokybės. Yra pagrindo manyti, kad prūsų tekstelis

*Atonaige maian meilan am ne wede maian
 wargan /// Thaire ne ftonais po pieffpievffen
 abdolenai galei ragan / Stonais po leipen zaidiantē
 acha peda bete medde /*

yra netobulas senesnio liaudies kūrinėlio nuorašas.

Kelių paleografinių konjektūrų pagrindu tolesniam šifravimui buvo pasiūlyta (Lemeškin 2014, 150) tokia protografo rekonstrukcija:

[S]²**tonai**[s po]³ maian meilan – am ne wede maia(a)n wargan:
 Thaire, ne **ftonais** po pievffen abdolenai – galei ragan,
Stonais po leipen zaidiantē – acha peda bete medde.

Laužtiniuose skliaustuose pateiktos konjektūros yra grindžiamos vienodų grafemų <tonai> kartojimu bei teksto sintaksinio plėtojimo dėsningumu, kai imperatyvas *stonais* su prielinksniu *po* nurodo vietą po augalu, kur tauras

¹ Dalykinių kritinių pastabų išdėstė prof. Pietro U. Dini ir dr. Rolandas Kregždys. Trūkstamos *Dainyno* medžiagos su išsamiu komentaru atsiuntė dr. Bronė Stundžienė. Už tai jiems nuoširdžiai dėkoju.

² Ši pataisa aiškintina alografija: originalo junginį <lt> perrašytojas vokietis suprato kaip *A* ir *t* raidžių ligatūrą. Taip pat žr. išn. 7.

³ Pataisa daroma analogijos pagrindu: [S]**tonai**[s po] – *ftonais po* – *Stonais po*. Samplaikos iškraipymą (–s po > –ge) galėjo nulemti semantika: perrašytojas vokietis pirmą žodį galėjo suprasti kaip trafaretinį kreipinį į Dievą: *Adonaj* (אָדֹנָי) „pone mano“ > *Atonaige* (A[d]onai[j]e).

turi sto(vè)ti (*stonais po maian/pievoffen/leipen*). Žodis *maian*, vartojamas greta liepos ir pušies, interpretuotas kaip acc. sg. pr. **maian* (pr. **maja* ‘gegužinių medis’, plg. vok. *Maibaum*; vietovė arti Tolkemitos prie Elbingo *Meyenbom*; ček.-mor.-slovk. *máje* (m.), *mája* (f.), le. *maj*, luž. *maja*, *meja*, slov. *maj*, *majpan*, kr. *maj*, *majuš*, ukr. ir blr. *маў*, r. (naugard.) *майка* ir t. t.).

Verta paaiškinti pirmosios eilutės gale, žodyje *maia(a)n*, įterptą <a>. S. Kessleris ir S. Mossmanas ši žodį gretina su lie. derinamuoju savybiniu įvardžiu *maną* (Kessler, Mossman 2013, 525), tačiau, atsižvelgus į tuometinės rašybos ypatumus, jį galima interpretuoti kaip daiktavardį. Atkarpos *maian wargan* pavidalą, atrodo, galėjo paveikti haplografija (-a- <-a a-). Teksto kiti mo seką, arba metaplazmo procesą, būtų galima išreikšti taip: *maian wargan* < *maia(a)n wargan* < *maia an wargan*. Aferezė, kurią originale galėjo žymėti diakritinis ženklas⁴, tokiu atveju sietina su prielinksniu pr. *an* ‘į’. Kitaip sakant, pirmosios eilutės lytys *maian* – *maian* formaliai sutampa, bet pirmuoju atveju tai būtų acc. sg. (*po maian* ‘po mają’), kitu atveju – su prielinksniu kontaminuota subst. nom. sg. forma (*ne wede maiān wargan* ‘neveda maja į blogį’).

Taigi Kretos pėdsaką preliminariai galima išversti taip:

„Stok po maja noriai/miela – antai neveda maja į vargą:
Taure, nestok po pušim – ,
Stok po liepa ... –“.

Tokio turinio prūsų kalbos pėdsakas yra traktuotinas kaip verbalinės magijos realizacija, kaip užkalbėjimas, susijęs su pavasario-vasaros ciklo šventės minėjimu. Šiame straipsnyje, siekiant paaiškinti trečiąją kūrinėlio eilutę, bus laikomasi nurodytos jo žanrinės paskirties ir preliminarus perskaitymo.

1. Tautosakinę Kretos pėdsako prigimtį paremia viena lietuvių dainuojamosios tautosakos paralelė – „Vai broleli broleli“ (V 701). Vestuviniam folklorui priskiriama daina skambėjo išleidžiant jaunikaitį į žvalgytuves. Užrašyta 1911–1957 metais Šalčininkų rajone, Dieveniškėse, ir dzūkuose.

Mums rūpimo dainos tipo variantai yra susisteminti *Lietuvių liaudies dainyno* 4-jame tome, kur publikuoti du tekstai (d. 354–355). Iš viso tėra 13 dainos variantų, iš jų vienas su melodija. Kaip pavyzdį čia pateiksime užrašą (d. 355) iš Žižmų k., Dieveniškių vls., Šlčn. raj. (Dainynas 1988, 349):

⁴ Panašus į diakritiką žodyje *zaidiantē*. Būtų naudinga patikrinti 1440 m. originalą, ar virš <a> nėra įrašytas brūkšnelis (tam tikras neryškus siluetas nuotraukoje lyg ir yra matomas).

*Tai, Stasiuli jaunasai,
Mes tavi išlaidziame,*

*Mes tavi išlaidziame,
Išlaisdami pamokinam.*

*Nestacyk sa žirgelio
Po ievaro krūmeliu,*

*Ba ievaro krūmelis –
Neščėslyvas medelis:*

*Senos bitės spiečių nelaidzia,
Margos paukštės vuogų negeria.*

*Pastacyk sa žirgelį
Po pucino krūmeliu.*

*Ba pucino krūmelis
Tai ščėslyvas medelis:*

*Senos bitės spiečių laidzia,
Margos paukštės vuogas geria.*

Dainoje galima skirti dvi dalis: pirma vaizduoja bernelio išleidimo ir jo pamokymo (kelionei) sceną, antra – sukonkretina pamokymą. Kelionės motyvai, tikslai bei bernelį išlydintys asmenys lieka už teksto ir nusakomi implicitiškai.

Turint omenyje, kad mūsų laikais užrašytas lietuviškas „atitinkuo“ priklauso skirtingam žanrui, struktūros ir turinio sutapimai atrodo ganėtinai ryškūs. Pirmąją dainos dalį (jos bendrą nuostatą pamokyti) apytikriai atitinka Kretos pėdsako įvadinis apibendrinantis pamokymas: [S]tonai[s po] maian meilan – am ne wede maia(a)n wargan „Stok po gegužinių medžiu noriai – antai neveda gegužinis medis į blogį“. Toliau jis vienodai detalizuojamas. Tesiskiria veikėjo ir adresato paskirstymas. Prūsų kūrinyje imperatyvu *ftonais* ‘stovėk’ kreipiamasi į gyvūną (taurą): *Thaure, ne ftonais po pieoffen ...* , / *Stonais po leipen ...* „Taure, nestok po pušim – ... , / Stok po liepa“⁵. Lietuvių liaudies

⁵ Kreipimasis į gyvūną šiuolaikinį skaitytoją galėtų nustebinti ir pasirodyti nenatūralus. Bet folklore, ypač užkalbėjimuose, tokių kreipinių pasitaiko: *Stok, gyvate žalčiadante, eina Dievo Motina, sutrins tau galvą!* Paralelę su buliumi parinkti sunkiau, nes tokių galima tikėtis ūkinio pobūdžio užkalbėjimuose, kurių baltai praktiškai neturi. Yra rytų slavų užkalbėjimų *на первомелок*, sakomų, kai karvė melžiama pirmą kartą. P.vz.: Человек

dainoje veikėju eina brolelis, kuris pagal pamokymą turi nukreipti veiksmą į gyvūną (žirgą): *Pastacyk sa žhīrgeli / Po pucino krumeliu* (LTR 2618 (9)) arba *Dai statyki zhīrgeli / Po jievāro krumeliu* (LTR 628 (1256)). Kadangi subjektas pavirsta objektu, atitinkamai pritaikomas veiksmožodis: *stonais* 'stovėk' > *statyk*. Abu imperatyvai, valdantys prielinksni *po*, nurodo, kurioje vietoje gyvūnas turi stovėti. Paliepimas *stonais / statyk po* vienu iš dviejų tarpusavyje supriešinamų augalų savo ruožtu pagrindžiamas konstatuojamuoju paaiškinimu, koks augalas yra tinkamas / netinkamas ir kodėl taip yra.

Semantikos požiūriu galėtų stebinti formuluotė *po pucino krūmeliu*. Įpras-tesnis būdas išreikšti stovėjimą po augalu būtų nenurodant augalo rūšies, pvz.: *Aš pastojau po ūžuolo, ūžuolėlio* (LTR 627/622/); *Po aužuolėliu, Po tuo žaliuoju* (Klvd, 143); *Po taj liepela* (LTR 3490/209/); *Po ta liepele žaliaje* (Klvd, 50); *Po ta lėpa, žalia lėpa* (BJ, 31); *Po žaliaisiais jovarėliais* (Klvd, 3); *Po ta ievele* (RLD 2, 24) ir t. t. Krūmas reiškia žemą augalą, kurio šakos auga nuo pat žemės, todėl stovėti/ statyti galima *prie* jo. Statyti žirgą arba kitą tokio dydžio gyvūną po krūmu nėra patogu/ neįmanoma, nebent čia būtų koks išskirtinis aukštas krūminis medis. Tačiau tautosakai būdinga vaizduoti apibendrintą pasaulį, o ne galimas jo unikalias apraiškas, todėl galima spėti, kad anksčiau čia buvo įvardijami kiti gamtos objektai – medžiai, o ne krūmai⁶.

Kita vertus, prieštaravimų buitiškai logikai kai kada pasitaiko. Kaip panašų pavyzdį galima nurodyti dainą, kurioje žirniai kuliami po liepa: *Po liepele po žaliąja / Kulia baltus žirnius*. Žolėtoje vietoje ir po medžio šakomis vargu ar būtų įmanoma šį darbą atlikti, tačiau praktiniu požiūriu netinkamos darbo vietos pasirinkimą čia lemia su liepa tvirtai susijusios asociacijos, gilus kūlimo, ypač žirnių, simbolikos potencialas. Mūsų atveju vaidmenį suvaidino, ko gero, visai kitoniškos priežastys, nes jovaras ir putinas liaudies poezijoje, atrodo, neturi ryškios bei pastovios konotacijos. Galima manyti, kad pavadinimai (ir augalų rūšis: medis – krūmas) pakito dėl žanrinės teksto paskirties modifikavimo (nuo kalendorinės iki vestuvių poezijos).

раб божий, / Скотина божья раба. / Как лежит мертво тело / Не шорохнется, не ворохнется, / Так и ты божья раба (gyvūno vardas) / Стой, не шелохнись, не ворохнись, / Ноги не подымай, / Головушкой не мотай, / Хвостиком не маши, / Божью рабу хозяйюшку не вороши. Tauras yra sietinas su švente, kurios centrinis objektas buvo ritualinis Gegužinių, Sekminių medis. Be to, tauro minėjimą, kreipinį į jį, galėjo paskatinti teksto atsiradimo kontekstas – t. y. Kreta ir jos Mino kultūra garsėjanti tauromachija.

⁶ Jovaras, dainoje apibūdintas kaip krūmas, labiau asocijuojasi su medžiu: tuopa, klevu, platanu.

Taigi, Kretos pėdsakas galėtų būti naudingas svarstant lietuvių vestuvių dainos „Vai broleli broleli“ kilmę. Struktūros bei turinio sutapimai jos pirminę paskirtį leistų sieti su tradiciniu gegužinių medžio įvaizdžiu.

2. Lyginant lietuvių dainą su Kretos pėdsaku pastebimas dar vienas patrauklus sutapimas, kuris gali būti parankus analizuojant prūsų tekstelio trečiąją eilutę. Dainoje supriešinamų augalų *ščėslyvystė* nusakoma požymiais, iš jų pastoviausias – saitas su bitėmis: *senos bites spieciu (ne)laidzia* (LTR 2618 (9)). Bitės puikiai tinka liepos įvaizdžiui (*Liepelė žydėjo, medučiu kvepėjo* – JT 366), neatsitiktinai šio augalo medus laikomas vienu geriausių, o pati liepa vadinama medaus medžiu (pvz. mišlė *Дерево лапотное да медовое* – липа). Kretos pėdsako pabaigoje nesunku identifikuoti liepos žydėjimą bei pačias bites.

Žodžių junginys *po leipen zaidiantē(n)* gerai atitinka konstrukciją *po ta liepele žaliaje* (KlvD, 50) ir pan., kur daiktavardį lydi *epitheton constans*. Po prezentinio kamieno su priesaga *-ā-* žodyje *zaidiantē* (**zeid'āntin*) gerai identifikuojamas part. praes. act. formantas *-nt-*. Šaknis sietina su bl. **zeid-* ‘sužaliuoti, suvešėti’ (plg. Ri x 2001, 161–162), r. bl. dial. **zīd-* ‘sužaliuoti, prąžysti’: lie. *žydėti*, la. *ziédēt* ir t. t. (plg. part. praes. act. acc. sg. lie. *žyda-nt-į*; 3. praes. *žydžia*).

Po epitetu *zaidiantē(n)* ‘žydinčią’ įrašyti keturi žodžiai: *acha peda bete medde*. Būtent jie turėtų iliustruoti teigiamą medžio pobūdį, tačiau rišlaus sakinio, kaip iš pirmo žvilgsnio atrodo, nesudaro. Lytis *medde* gali suponuoti subst. *median* ‘miškas’ E 586 ar *meddo* ‘medus’ E 391, *peda* – pr. *pedan* ‘nora-gas’ E 245 ir pan. Tačiau didžiausių problemų kelia forma *acha*.

Laikantis požiūrio – kuo mažiau grafinių ir kitokių pataisų, tuo galutinis perskaitymas patikimesnis, rekonstrukciją reikia pradėti nuo painios lyties *acha*. S. Kessleris ir S. Mossmanas, savaip interpretuodami digrafą <ch> (Kessler, Mossman 2013, 528), *acha* gretina su subst. gen. sg. lie. *ožio*. Potencialiai <ch> būtų įmanoma taisyti į <ck>, bandyti čia išvelgti verb. bl. **akē-* ‘akėti’. Tačiau yra kitas, paprastesnis interpretacijos būdas, kuris gerai įprasmina visą trečiąją Kretos pėdsako eilutę. Raidžių junginys <ch> buvo perteiktas taisyklingai, tačiau klaida įsivėlė nurašant trigrafo <sch> pirmąjį elementą: raidė <a> vietoje <s>⁷. Žodis [s]cha tuomet reprezentuotų adv. pr. *schai* ‘čia’ III 115₁₇ (plg. lie. *še* ‘šen, čia’, s. sl. *ce* ‘t. p.’; žr. PKEŽ 4, 78t.).

⁷Tai būtų jau kitas tokios pataisos atvejis: pirm. eil. *Stonai-* > *Atonai-*. Raidžių <s> ir <a> sukeitimą galima pagrįsti paleografiškai: *textus rotundus*, *textus semiquadratus*, gotikinė kursyvinė rašysena (pastaroji iki XIV a. antrosios pusės) pasižymi dvipilvės raidės **𐌱** dominavimu. Tokia minuskulo <a> galėjo būti sumaišyta su raide <s> – **𐌱**.

Lytis *peda* suponuoja verb. pr. **pēd-* (inf. **pēstvei*) ‘nešti’, kuri šiaurinėje (katekizmų) tarmėje davė **pīd-* (inf. **pīstvei*) ‘nešti’ (žr. Mažiulis 2004, 17). Šios praes. 3 formos arčiausia paralelė būtų praes. 3 pr. *pīdai* ‘neš(ioj)a’ III 89₂₅; *perpīdai* ‘atneša’ III 115₁₅ (plg. lie. *pýdyti* ‘sunkiai traukti, tempti, vilkti, nešti’; žr. PKEŽ 3, 269–270, 278–279).

Žodis *bete* tapatintinas su pr. *bitte* ‘bitė’ E 787 (**bitē*). Spėjama, kad prūsų **ī* buvo atviras (žr. Mažiulis 2004, 14), jo tarimas buvo artimas dabartinių šiaurės žemaičių vidutinio pakilimo fonemai /*ę*/ (plačiau žr. Girdenis 2001, 413t.), todėl toks garsas galėjo būti žymimas <*e*> (plg. *kamenis* ‘židinyš’ E 515, *pekollin* ‘pragarą’ I 7(18), *lankenan* ‘šventinę’ I 5(9) ir t. t.).

Žodžio *medde* atveju pirmenybę teiktume (dėl semantikos) gretinimui su nom.-acc. sg. neutr. *meddo* ‘medus’ E 391 (žr. PKEŽ 3, 118). Tačiau lytis *medde* pateikta kaip *ē* kamieno žodis. Raidės <*e*> įrašymas abejonės nekelia, tačiau jos vietoje nuoraše lauktume <*u*> (plg. acc. sg. neutr. pr. *pecku* ‘pekų’, PKEŽ 3, 245–246). Klaidą būtų galima paaiškinti netobulu nurašymu, kaip *lapsus calami* dėl prieš tai einančios formos su finaline *-e* (pagal analogiją): *bete medde*⁸. Be to, reikėtų turėti omenyje, kad paragoginis *-e* figūruoja Bazelio pėdsake ir seniausiuose latvių tekstuose (Dini 2014, 554t.; Kortlandt 1998).

Taigi, būtina grafinė konjektūra Kretos pėdsako trečiosios eilutės interpretacijoje čia yra daroma vieną kartą ir tik atveju to žodžio, kuris dėl <*ch*> objektyviai reikalauja vienokio ar kitokio taisymo. Kitas taisymas (žodžio/viso teksto galo pozicijoje), aiškinamas paragoginiu *-e*, būtų fakultatyvus. Siūlomas nurašymo klaidos/-ų ištaisymas leidžia likusius žodžius palikti taip, kaip yra, resp. juos interpretuoti įvairuojančios prūsų kalbos rašybos kontekste:

⁸ Tokio pobūdžio taisyms remtų ir pozicija teksto gale. To laikotarpio knygos prasi-deda inicijomis, o neretai baigiasi „finalėmis“, t. y. raidžių tipais, kurie rašomi skirtingai. Apskritai paskutinioji lapo eilutė dažnai linksta prie individualesnės rašyenos, nes eilutės apačioje atsiveria laisva erdvė. Pasitaiko atvejų, kai skriptorius paskutinės lapo eilutės paskutinę raidę pagražina pailginta kojyte, dekoratyviu vingriu užraitu. Verta priminti, kad Kretos pėdsako gale įrašytas skersinis brūkšnys: *medde /*. Panašių ženklų matome tarp žodžių *wargan /// Thaura* ir *ragan / Stonais*, bet jų paskirtis čia kitoniška – skyrybos. Po jų einanti eilutė rašoma didžiąja raide. Po žodžio *medde* prusiško teksto tąšos nėra, todėl galima kelti mintį, kad aptariamasis brūkšnys yra nurašomas „papuoštos“ grafemos <*u*>, jos dešiniojo šono, likutis. Tačiau brūkšnys / taip pat gali reikšti, kad skriptorius čia tik liovėsi nurašinėti, o originalas tęsėsi toliau.

Stonais po leipen zaidiantē(n) – [s]cha peda bete medd[u]

**Stonais po leipen zaid'āntin – šē^(t) pēda^(t) bite medu*

„*Stok po liepa žydancia – čia neš(ioj)a bitē medu*“

Verb. praes. 3 pr. *peda* ‘neša’ (< **pēd-* ‘nešti’) išlaiko sveiką bl. **ē* (skirtingai negu II ir III katekizmai, kur jo vietoje atsirado šakninis pr. **ī: pijst* ‘atnešti’ III 105(13) iš **pīd-*, inf. **pīstvei* ‘nešti’). Tai paremia mintį, kad teksto „autorius“ yra buvęs pamedėnas (galimas teksto įrašytojas Petrus Turnau buvo kilęs iš Varmės vyskupijos Elbingo apylinkės vietovės Tolkemitos).

Kretos pėdsako trečiosios eilutės atkarpa [s]cha peda bete medd[u] „čia neša bitė medu“ semantiškai atitinka lietuvių liaudies dainos V 701 fragmentą *senos bitės spiečių leidžia*. Lyginimą su kitais folkloro kūriniais būtų prasminga pratęsti.

ON THE INTERPRETATION OF THE 3RD LINE OF THE TRACE OF CRETE

Summary

The purpose of the article is to explain the 3rd line of the Trace of Crete. In terms of structure the Prussian piece is contrasted with the Dzūkian wedding song “Vai broleli broleli (Oh, brother brother)” (V 701). Its constant feature *senos bites spieciu laidzia* “old bees are swarming” corresponds to the fragment [s]cha peda bete medd[u] “a bee is bringing honey”.

LITERATŪRA

Dainynas 1988 – *Lietuvių liaudies dainynas* 4(2): *Vestuvinės dainos. Sutartuvių – jaunų išleistuvių dainos* (parengė B. Kazlauskienė ir B. Stundžienė, melodijas parengė Z. Puteikienė), Vilnius: Vaga.

Dini Pietro U. 2014, *Foundations of Baltic Languages*, Vilnius: Eugrimas.

Girdenis Aleksas 2001, *Kalbotyros darbai* 3: 1962–1974, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kessler Stephan, Stephen Mossman 2013, Ein Fund aus dem Jahre 1440: Ein bisher unbekannter Text in einer baltischen Sprache, *Archivum Lithuanicum* 15, 511–534.

Kortlandt Frederik 1998, Paragoric -e in Old Prussian epigram, *Baltistica* 33(1), 39–40.

Lemeškin Ilja 2014, Petrus Wickerau vs. Petrus Turnau. Kretos pėdsako autorystės klausimu, *Baltistica* 49(1), 139–161.

Mažiulis Vytautas 2004, *Prūsų kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

PKEŽ – Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4, Vilnius, 1988–1997.

Rix Helmut (Hrsg.) 2001, *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.

Ilja LEMEŠKIN
Ústav východoevropských studií
Univerzita Karlova
Nám. Jana Palacha 2
CZ-11638 Praha 1
Czech Republic
[ilja.lemeskin@ff.cuni.cz]